

Kaja Kaźmierska*

WPROWADZENIE

Badania biograficzne dokładnie od stu lat stanowią jeden z teoretycznych i metodologicznych nurtów badawczych w socjologii. W tym roku właśnie obchodzimy stulecie ukazania się pierwszych tomów monografii socjologicznej *The Polish Peasant in Europe and America* [*Chłop polski w Europie i Ameryce*] Williama I. Thomasa i Floriana Znanieckiego¹, która stała się kanonicznym dziełem jakościowych badań procesów biograficznych i społecznych.

Od tego czasu socjologowie zaczęli interesować się różnymi tekstami kultury o charakterze biograficznym: pisanymi autobiografiami, wspomnieniami, pamiętnikami, dziennikami, listami oraz materiałami dokumentującymi życie badanych jednostek (np. dokumentacją policji czy sądu w przypadku życiorysów przestępców). Publikacja *The Polish Peasant* zapoczątkowała prace empiryczne Szkoły Chicago, której badacze korzystali z różnego rodzaju materiałów o charakterze biograficznym: (auto)biografii, pamiętników, listów, notatek osobistych, dokumentów. W obrębie Szkoły Chicago powstało ponad dwadzieścia studiów monograficznych z uwzględnieniem materiałów biograficznych. W socjologii polskiej zaś rozwinęło się tzw. pamiętnikarstwo inspirowane, czyli gromadzenie pamiętników przedstawicieli różnych grup społecznych na drodze ogłaszanych przez placówki naukowe konkursów. Za sprawą rozwoju technologicznego wielu badaczy korzysta współcześnie z autobiograficznego wywiadu narracyjnego, który przez możliwość jego nagrania (kiedyś na taśmie magnetofonowej, teraz na nośnikach cyfrowych) daje szansę pozyskania spontanicznej narracji na temat doświadczeń życiowych wspartej współczesnymi procedurami analitycznymi. Otworzyło to nowe, w porównaniu z „klasycznymi” materiałami biograficznymi, możliwości analityczne. Przy czym dynamika rozwoju metody na przestrzeni owych stu lat była różna. Od jej rozkwitu w ramach Szkoły Chicago, poprzez kryzys w latach 50.–60. w socjologii światowej zdominowanej przez paradygmat normatywny i metody ilościowe,

* Katedra Socjologii Kultury, Instytut Socjologii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego, e-mail: kaja.kazmierska@uni.lodz.pl.

¹ Książka w tłumaczeniu polskim *Chłop polski w Europie i Ameryce* ukazała się w roku 1976 (Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa).

po współczesną „modę” na badania biograficzne, chociaż i dzisiaj trudno uznać podejście biograficzne za metodę „mainstreamową”.

Obecnie perspektywę biograficzną stosuje się również w innych naukach społecznych. Na szczególną uwagę zasługuje nurt historii mówionej powstały w polu badań historycznych, gdzie opowieść świadka zdarzeń zyskuje status źródła historycznego. Nie wnikam tu w wewnątrzdiscyplinarne dyskusje na polu historii i spory, czy świadek zdarzeń jest w stanie stworzyć obiektywną relację, tzn. czy pamięta zdarzenia takimi, jakimi one były naprawdę. Chodzi mi raczej o zaznaczenie pola wspólnego dla niektórych inicjatyw badawczych stojących na pograniczu socjologii i historii, których celem jest odtworzenie historii społecznej instytucji poprzez kreujących ją aktorów społecznych. Tworzona przez nich opowieść, której ramą są własne doświadczenia biograficzne, ukazuje indywidualne losy poprzez pryzmat instytucji i procesów społecznych, te zaś zyskują konkretne znaczenia dzięki ich interpretacji w biografii. Bardzo często dodatkową ramą dla zbierania tego typu opowieści jest odmiennność pokoleniowych doświadczeń osób, które łączy np. wspólnota przynależności instytucjonalnej i/lub identyfikacji z określonym środowiskiem społecznym czy, jakby powiedział Znaniecki, z danym kręgiem społecznymi. Z sytuacją taką mamy do czynienia w odniesieniu do zamieszczonych w tym tomie „Folia Sociologica” tekstów. Aby ukazać kontekst ich powstania, należy cofnąć się kilka lat i wspomnieć projekt badawczy, który wynikał z opisanych powyżej okoliczności.

W 2011 roku w Katedrze Socjologii Kultury we współpracy ze Stowarzyszeniem „Topografie” zaczęto realizować projekt, którego celem było przeprowadzenie wywiadów narracyjno-biograficznych z emerytowanymi pracownikami naukowymi Uniwersytetu Łódzkiego. Ich tematem były doświadczenia życiowe związane ze studiami, a następnie pracą na UŁ. W notce przedstawiającej zamierzenia badawcze zawarto następujący opis:

Chodzi nam o odtworzenie historii społecznej uczelni zapisanej w doświadczeniach życiowych jej świadków i zarazem twórców życia akademickiego. Historie życia pracowników naukowych wpisane w historię UŁ pozwolą odtworzyć początki funkcjonowania Uniwersytetu, ożywić pamięć o pokoleniu profesorów zakładających uczelnię, opisać, jak funkcjonował Uniwersytet na tle przemian społeczno-politycznych w Polsce. Mamy też nadzieję, że poprzez opowieści biograficzne zachowane zostaną również obrazy z życia uczelni w formie „historyjek rodzajowych”, anegdot, które być może historycznie nie są tak znaczące, ale pozwalają odtworzyć społeczny klimat życia akademickiego oraz pokazać historię osób je tworzących jako „zwykłych ludzi”. Ważnym zamierzeniem projektu jest odtworzenie opowieści o pierwszym pokoleniu profesorów w perspektywie relacji mistrz–uczeń, aby pokazać wagę pokoleniowej transmisji pasji naukowych, zaznaczyć tym samym, iż intelektualna historia UŁ wybiega niejako poza 65 lat istnienia uczelni, należy ją bowiem poszerzyć o historię pokolenia pierwszych, przedwojennych pracowników nauki, którzy zakładali poszczególne kierunki na UŁ. Tak zaprojektowane badania wpisują się w nurt badań określanych jako historia mówiona, wykorzystywanych w naukach społecznych, zwłaszcza w historii, socjologii czy antropologii kulturowej (Kaźmierska, Waniek, Zysiak 2015: 13).

W 2017 roku podjęliśmy kontynuację badań poprzez zbieranie opowieści wśród najstarszych pracowników Uniwersytetu Łódzkiego, z którymi wcześniej nie zdołaliśmy się spotkać, oraz osób przechodzących na emeryturę². Zamieszczone artykuły są efektem mini-projektu współtworzonego z doktorantami I roku studiów doktoranckich na kierunku socjologia. W ramach przedmiotu „Przygotowanie projektu badawczego” podjęliśmy w roku akademickim 2017/2018 próbę zrealizowania badania od jego conceptualizacji, poprzez zebranie materiału, jego opracowanie i przedstawienie rezultatu w postaci artykułu naukowego. Tak więc opisywane działanie miało dwa aspekty: edukacyjny i naukowy. Stało się próbką, *pars pro toto*, przedsięwzięcia badawczego, które zakłada pracę w zespole, projektowanie badania oraz indywidualny wkład w powstanie artykułu. Moja propozycja, aby w ramach badań kontynuować proces zbierania narracji pracowników naukowych, została zaakceptowana przez doktorantów. Wspólnie podjęto decyzję, że badaniem zostaną objęci socjologowie, niegdyś studenci UŁ, urodzeni w 1947 roku, ponieważ aż dziesięciu absolwentów tego rocznika podjęło pracę w Instytucie Socjologii UŁ. Stanowiło to ciekawy przypadek doświadczenia pokoleniowego. Założyliśmy też, że zebrany materiał pozwoli na odtworzenie (i kontynuację w odniesieniu do wcześniej zebranych opowieści) historii społecznej Instytutu Socjologii i tworzącej go społeczności akademickiej. Dodatkowym czynnikiem stanowiącym ramę odniesienia dla wyboru tych pracowników był fakt, iż doktoranci mieli z nimi styczność podczas studiów. Sytuacja spotkania ze swoim wykładowcą, reprezentującym tę samą dziedzinę, była dla młodych doktorantów ważnym doświadczeniem nie tylko badawczym, ale też biograficznym. Uruchomiony został tu proces komunikacji międzygeneracyjnej niejako w podwójnej ramie interpretacyjnej. Z jednej strony doktoranci mieli do czynienia z odniesieniem do odrębnej wspólnoty doświadczeń pokoleniowych (rozmówcy studiowali w okresie PRL, a następnie ich kariera akademicka przypadała na kolejne dwadzieścia lat panowania tego systemu). Z drugiej strony wspólną ramą było studiowanie socjologii, odniesienia do znanych doktorantom z lektur postaci, z którymi rozmówcy mieli bezpośrednią styczność (np. Jan Szczepański), lub też wejście w historię środowiska łódzkiej socjologii przez opowieść o ludziach i miejscach, których młodzi ludzie znać z własnego doświadczenia nie mogli. W moim odczuciu to bardzo ważny aspekt całego przedsięwzięcia, a przeprowadzone wywiady były nie tylko sposobem zdobycia materiału badawczego, ale też miały znaczenie formacyjne dla młodych socjologów i uruchamiały proces pamięci komunikacyjnej.

Zamieszczone w tym tomie teksty powstały na bazie przeprowadzonych wywiadów, zaś ich tematyka została wybrana przez autorów artykułów. Trzeba tu od razu zaznaczyć, że opracowane wątki pojawiały się w opowieściach rozmówców spontanicznie. Ich wyeksponowanie przez autorów tekstów związane jest z ich

² Wywiady zbierane są w ramach aktywności podejmowanych w Centrum Badań Biograficznych i Historii Mówionej UŁ.

współczesną perspektywą postrzegania siebie jako studentów i doktorantów oraz uniwersytetu jako instytucji naukowej i edukacyjnej. Innymi słowy, słuchając, a następnie analizując wywiady, zwracali oni uwagę na te kwestie, które sami uznali za ważne. Tematy te krystalizowały się przede wszystkim poprzez zastosowanie perspektywy porównawczej, czyli zestawienia doświadczeń własnych z doświadczeniami rozmówców. Ich efektem było najczęściej odczucie dużego kontrastu, zwłaszcza w odniesieniu do sposobu studiowania, budowania relacji między studentami i wykładowcami, tworzenia środowiska, czy stosunku do przestrzeni uniwersytetu, rozumianej dosłownie jako przebywanie w murach uczelni oraz metaforycznie jako idei *universitas*.

Każdy z artykułów stanowi samodzielny tekst. Logika ich ułożenia do pewnego stopnia odzwierciedla perspektywę od najogólniejszej do bardziej szczegółowej. Co ciekawe, niektóre cytaty z wywiadów powtarzają się w kolejnych artykułach – jest to uprawnione ze względu na odrębność poszczególnych tekstów. Świadczy też o wspólnej perspektywie ich autorów, którzy należąc do młodego pokolenia, zwracali szczególną uwagę na określone doświadczenia biograficzne, zjawiska czy procesy społeczne ukazane w wypowiedziach. Jest to również warte uwagi ze względu na fakt, iż ten sam fragment relacji w różnych artykułach służyć może wyekspozowaniu innych wątków.

Teksty mają charakter opisowo-prezentyistyczny, a nie analityczny. Jest to związane z dwiema okolicznościami, po pierwsze wywiady nie zostały zanonimizowane (traktujemy je raczej w ramie historii mówionej, a nie transkrypcji wywiadu poddanego procedurom analitycznym), po drugie są to pierwsze teksty naukowe młodych doktorantów, którzy wprawiają się w trudnej sztuce tworzenia tekstów naukowych.

Tom otwiera artykuł Jana Rostockiego *Spoleczne i edukacyjne uwarunkowania biograficznych doświadczeń w narracjach pokolenia 1947*, ukazujący społeczne ramy biografii ówczesnych studentów. Autor odnosi się tu przede wszystkim do wydarzeń marca '68, które miały dla tego pokolenia charakter formatywny, oraz do szczególnego klimatu społeczno-politycznego tamtego czasu.

Paulina Adamczyk niejako kontynuuje ten wątek w swoim tekście *50 lat minęło jak jeden dzień... Różnice międzypokoleniowe w kulturze studiowania na przykładzie socjologii na Uniwersytecie Łódzkim*. Autorka podejmuje próbę wskazania różnic międzypokoleniowych w kulturze studiowania oraz w samym postrzeganiu uniwersytetu i nauczania z ostatnich pięćdziesięciu lat. Punktem odniesienia są doświadczenia biograficzne rozmówców zestawione z własnym doświadczeniem autorki jako studentki. Ów kontrast związany jest w dużej mierze z faktem, iż autorka podjęła studia w okresie największego boomu edukacyjnego na wyższych uczelniach, co skutkowało bardzo dużą liczbą studentów, a także zanonimizowaniem relacji wykładowca–student. Jest to więc ciekawy zapis dwóch różnych sposobów przejścia przez doświadczenie studiowania, uwarunkowanych zinstytucjonalizowanymi strukturami możliwości.

Cezary Strąkowski w artykule *Zanikająca idea universitas?* stawia pytanie o zmianę sposobu definiowania wspólnoty akademickiej. Idea *universitas* zostaje tu przedstawiona jako typ idealny w opozycji do koncepcji „uniwersytetu przedsiębiorczego”. Wypowiedzi rozmówców jednoznacznie są skierowane na krytykę takiego uniwersytetu. Autor pokazuje, na ile współcześnie idea *universitas* może być wcielana w życie, a w jakim stopniu pozostaje modelem obrazem (re)konstruowanym w nostalgicznym wspomnieniu rozmówców.

Edwin Olczak w artykule *Między „formą podawczą” a otwieraniem się na „bycie w dialogu” w biografiach naukowych rocznika 1947* przedstawia refleksje rozmówców dotyczące tego aspektu ich pracy na uczelni, który związany jest z budowaniem relacji ze studentami w sytuacji edukacyjnej. Autor zestawia wypowiedzi z założeniami filozofii pedagogiki dialogu, aby pokazać, na ile rozmówcy starali się w swojej karierze nauczyciela akademickiego wcielić ją w życie. Przedstawione wypowiedzi pokazują proces rozwoju autorefleksji nad tym aspektem aktywności akademickiej i efekt dokonywania bilansu własnych doświadczeń dydaktycznych.

Agnieszka Kostrzewa-Sarnowicz w tekście *„Rola społeczna uczonego” – o mistrzach, mentorach, autorytetach w wywiadach biograficznych z emerytowanymi pracownikami naukowymi Uniwersytetu Łódzkiego* kontynuuje wątek podjęty w publikacji *Opowiedzieć Uniwersytet*, gdzie zostały przedstawione opowieści pierwszego pokolenia studentów UŁ o mistrzach. To, co zwraca szczególną uwagę, to znaczne ograniczenie tych opowieści w kontraście do tych zamieszczonych w książce *Opowiedzieć Uniwersytet*. Może to pokazywać ewolucję tej relacji, zmniejszanie dystansu, a być może też, jeśli nie pewien kryzys, to przewartościowanie, które związane jest z ogólnymi, opisywanymi przez autorkę, zmianami dotyczącymi procesu wychowania i edukacji.

Reasumując, zamieszczone w tym tomie artykuły należy traktować jako po pierwsze zapis konkretnego przedsięwzięcia, jakim było zrealizowanie mini-projektu badawczego. Po drugie zebrane i opracowane opowieści pracowników naukowych z rocznika 1947 stanowią wartościowy zapis doświadczenia pokoleniowego oraz element obrazu historii społecznej socjologii łódzkiej. Wreszcie po trzecie, poruszana w artykułach problematyka, chociaż poparta przykładami zakorzenionymi w jednym środowisku naukowym, odnosi się do uniwersalnych pytań – o miejsce uniwersytetu w biografii, jego rolę w procesie budowania i przekazywania wiedzy, sposób budowania środowiska akademickiego, znaczenie i wartość przekazu międzypokoleniowego i relację, jaka może/powinna łączyć następujące po sobie pokolenia naukowców i studentów.

Ostatnim, tematycznie odrębnym, artykułem jest tekst Joanny Wygnańskiej *Poszukiwanie biograficznego sensu po upadku Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Przypadek Helgi Kuske*. Dla kontrastu z powyższymi artykułami, autorka pokazuje fragment analizy wywiadu biograficzno-narracyjnego. Tak więc wspólną cechą wszystkich artykułów jest technika zbierania materiału empirycznego.

W tym artykule znajdziemy próbkę pogłębionego podejścia analitycznego, które ze względu na charakter problematyki (brak anonimizacji i inne cele projektu) oraz niewielkie doświadczenie autorów na polu badań biograficznych nie było możliwe do podjęcia w szerszym zakresie.

Tom zamyka recenzja książki Katarzyny Wypiorczyk-Przygody, *Miklaszanki. Wspomnienia biograficzne absolwentek Prywatnego Gimnazjum i Liceum im. Heleny Miklaszewskiej w Łodzi*. Monografia ta odnosi się zarówno do historii mówionej, sytuacji edukacyjnej, jak i lokalnego kontekstu Łodzi.

Bibliografia

Kaźmierska K., Waniek K., Zysiak A. (2015), *Opowiedzieć Uniwersytet. Łódź akademicka w biografiach wpisanych w losy Uniwersytetu Łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.